

Метафори у дискурсі Віктора Ющенка

Ірина Демішева,

аспірант кафедри політології

Донецького національного університету

Дослідження дискурсу посідає одне з найважливіших місць у сучасній політичній науці. У цій статті автор акцентує увагу на символах і метафорах у дискурсі Президента України Віктора Ющенка.

Дискурс політичних лідерів базується на семіотичній системі, за допомогою якої політики апелюють до свідомості населення.

Семіотична система складається з вербальних і невербальних знаків. Знак – це відображення об'єкта без надання йому додаткових трактувань. Коли знак набуває кількох тлумачень, то вони стають його символами. (Для прикладу простежимо символічний розвиток знака „хрест”. У перекладі з грецької „хрест” означає стовп. На двох дерев'яних стовпах, згідно з римською, перською, іудейською традицією, жорстоко катували злочинців. З поширенням християнства знак „хрест” набув нового символічного значення: віра, доля, життя, захист тощо).

Знак може змінювати своє символічне значення і в залежності від свого культурологічного (наприклад, в ісламській традиції собака – символ зла, майже в усіх інших культурах – символ дружби і захисту) та хронологічного виміру (різниця у сприйнятті, наприклад, свастики на території України за часів Ярослава Мудрого і в період Другої світової війни).

Завдання політичного лідера полягає в тому, щоб із розмаїття символів обрати той, що матиме однозначне розкодування у масовій свідомості (якщо, наприклад, політичний лідер залучатиме до свого дискурсу правильний – не перевернутий – знак свастики, то це все одно викличе агресивно-негативне сприйняття громадськістю, хоча цей знак і символізує досконалість, вічність, енергію як і було за часів княжої Русі).

Уперше пояснювали дійсність як сукупність знаків Ч. Пірс [13] і Ф. де Соссюр [15]. Досліджували цю проблематику і Ч. У. Морріс [12], Е. Бенвеніст, Г. Єршова [9], Ю. Лотман [11], О. Лосєв [10]. М. Фуко розглядав дискурс як символічну практику. Р. Барт [1] аналізував знаки у замкнених текстах, які не націлені на комунікацію, а існують самі по собі. П. Бурд'є

[2] встановлював зв'язок між владою, насиллям і словом.

Наприкінці ХХ століття здійснювалися дослідження дискурсу радянських і російських політиків. В українській науці праць, присвячених дискурсу вітчизняних політиків, не так вже й багато. Серед них можна відзначити хіба що розвідки К. Головинського [7] і Л. Савицької [14].

Автор цієї статті звертається до дискурсу Президента України В. Ющенка, аби виявити символи, які використовує лідер нашої держави для формування громадської думки за різних політичних умов. Для аналізу було обрано чотири тексти: виступ на майдані Незалежності 24 серпня 2005 року [3], виступ у День свободи на майдані Незалежності 22 листопада 2005 року [4], виступ на з'їзді блоку „Наша Україна – Народна Самооборона” 7 серпня 2007 року [5] і виступ на урочистостях з нагоди Дня соборності України 22 січня 2008 року [6].

Метафори, використані Президентом, ми поєднали у три групи – позитивні, негативні і нейтральні.

Помітно, що в дискурсі В. Ющенка переважають позитивні і нейтральні метафори. До позитивних належать: батьківщина, родина, релігія, будівництво, шлях, команда. Негативні метафори представлені війною і розколом. Нейтральний дискурс формують метафори долі, жінки, революції, театру, організму.

Метафора батьківщини посідає провідне місце у дискурсі Президента. Вона задіяна для створення образу єдиної України та пробудження патріотизму в душах людей. Активний словник метафори складається з таких знаків і символів: „Україна”, „Русь-Україна”, „Українська козацька держава”, „Київ”, „Свята Софія”, „своя земля”, „наші великі предки”, „рядки у літописах”, „ясні зорі і тихі води”, „яблука у Довженковому саду”, „калиновий гай”, „українська мова”, „нація”, „народ”, „батьківщина”, „державна”, „єдність”.

Слова від кореня „укр” посідають перше місце за частотою використання в усіх текстах Президента (див. **таблицю**). Серед них: „Україна”, „українці”, „українство”, „український(а)”.

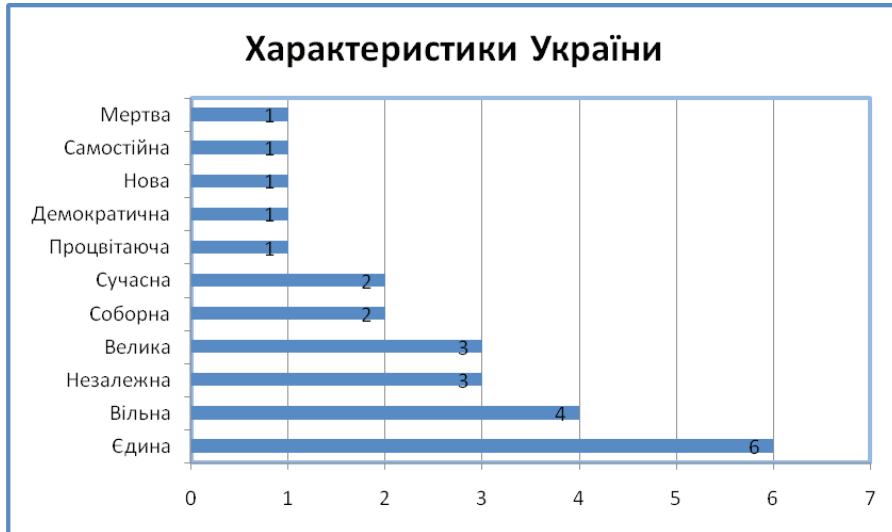
Характеризуючи Україну, В. Ющенко користується словами: „єдина”, „вільна”, „незалежна”, „велика”, „соборна”, „сучасна”, „процвітаюча”, „демократична”, „нова”, „самостійна”, „мертва” (див. **діаграму**). Як видно з **діаграми**, В. Ющенко акцентує увагу на єдності України та її незалежності (група слів із цим значенням становить 8 згадувань – вільна, незалежна, самостійна).

Слід звернути увагу на використання слова „мертва”. Хоча конструкція речення не є стверджувальною („Але ми повинні чесно говорити, що без змін, без руху ми будемо бачити мертву Україну, яка була тринадцять чи дванадцять років до нас” [4]), негативна асоціація залишається.

Таблиця

	Рейтинг слів, які мають корінь „укр”	Відсоток символів, які мають слова з коренем „укр”	Відсоток символів, які має тільки слово „Україна”
Виступ на майдані Незалежності	1	2,35 %	1,2 %
Виступ у День свободи	1	3,04 %	1,16 %
Виступ на з’їзді блоку „Наша Україна – Народна самооборона”	1	2,86 %	1,57 %
Виступ на урочистостях з нагоди Дня соборності України	1	4,8 %	2,1%

Діаграма

Образ України В. Ющенко моделює за допомогою метафор родини і дому – вони мають закріпити схему сприйняття держави як єдиного дому, в якому мешкає одна родина – українці. Такий симулякр має сприяти єдності нації, зв’язувати українців з історичним минулим („наші предки”) та підтверджувати лідерські якості промовця. Так, у своїх виступах В. Ющенко неодноразово звертається до членів своєї родини, прагнучи закріпити у масовій свідомості наступний вербальний зв’язок: „одна родина – одна нація” → „моя родина – моя нація” → „голова родини – голова нації” [4].

Метафора родини спирається на наступні знаки: „родина”, „батьки і діди”, „дерево нашого роду”, „моя мама”, „для своєї нації, для своєї

держави, для своєї родини” [3; 4; 6], а головним символом метафори дому є рідний дім: „Як про найважливішу основу національної єдності ми повинні дбати про благополуччя, стабільне, заможне і гідне життя людей, бо саме вони і тільки вони є господарями України” [6].

Якщо метафори родини і дому вказують на фізичне споріднення українців, то метафора релігії має підтвердити їх духовний зв'язок. Використання цієї метафори дозволяє створити позитивне сприйняття дійсності. Це пов'язується з психологічними характеристиками нації, лідер якої має бути обраний Богом („Божою милістю”). (До речі, саме до цієї технології 2004 року звертався й кандидат у Президенти України В. Янукович). Це завдання реалізується за допомогою виразів: „Господь почув святу Шевченкову молитву”; „бо за плечима у нас як янголи-охоронці”; „вселила в нас непохитну віру в Україну”; „неопалимою купиною освітлює ця віра” [3]. Слово „віра” пов'язане зі словом „світ” – вона освітлює, тобто несе світло – символ істини і добра.

Інше завдання, яке виконує метафора релігії, – зв'язок з історичним минулим країни. Саме „віра” поєднує минуле і сучасне, єднає українців як націю: „князь Володимир хрестився не вождем підкореного племені, а володарем держави”; „щороку у цей день звучить молитва за нашу державу” [3].

Активний словник зазначеної метафори складають „віра”, „Писання”, „молитва”, „князь Володимир”, „хрест”, „храм”, „янгол-охоронець”, „неопалима купина”, „образ”, „свята Софія”, „Собор”.

Метафора фаталізму підсилює дію метафори релігії – за її допомогою Президент утверджує існування надприродного зв'язку між українцями – однієї долі („доля”, „пророцтво”, „мрія”, „прокляття”) [5; 6].

В основі метафори команди дві головні ідеї – вірність і єдність. До словника входять знаки: „рука”, „долоня”, „кулак”, „спина”, „ми”. У дискурсі В. Ющенка метафора має трьохвимірну структуру: команда власної політичної сили, команда людей, що були на Майдані, команда всього народу.

Стабільність високих рейтингів політичного лідера залежить від єдиної позиції, неконфліктності усередині політичної сили, на яку він спирається. Ряд скандалів впродовж 2005 - 2007 років навколо Народного союзу „Наша Україна”, який очолює В. Ющенко, призводили до втрати електорату його партії, зниження рейтингу Президента, посилення Ю. Тимошенко – його політичного конкурента. Під час виборчих кампаній 2006 і 2007 років необхідно було довести політичну ефективність партії, щоби мобілізувати власний електорат. Для цього належало розвінчати міф щодо нестабільності (а отже й невпевненості та неефективності) „Нашої України”. Для цього В. Ющенко залучає метафору команди. Символом єдності став „кулак” (знак, запозичений із символіки громадської організації „Народна самооборона”, яка входила до виборчого блоку НУ – НС), щирості, відкритості – „долоня”, дружби – „рука”, довіри – „спина”.

Метафора команди об'єднує навколо Президента не лише його найближче оточення. Вважаючи головним досягненням „помаранчевої революції” утвердження демократії в країні, В. Ющенко створює симулякр, що саме народ став рушійною силою позитивних змін і разом з Президентом репрезентує владу.

В. Ющенко не розділяє людей, які „пішли з Майдану до влади” та інше населення. Він говорить від імені усіх: „ми зробили”, „ми говоримо” тощо. Отже він не тільки створює ефект демократії, але й усіх робить відповідальними за поразки.

Використовуючи метафори шляху і будівництва, Президент відзначає позитивні зміни у країні. Метафора будівництва має запевнити реципієнтів, що Україна позитивно розвивається: „підняти Україну з руїн”, „будувати”, „ліпити” [3]. Метафора шляху запевняє у майбутніх успіхах: „весь наш пройдений і майбутній шлях”, „це кроки на шляху до української державності”, „шлях до процвітання”, „нація повинна усвідомити свій шлях” [3; 4; 6].

Інше завдання метафори - підтвердити лідерські якості В. Ющенка: саме він веде націю, є її лідером („я відкрию їм дорогу”). В одному з виступів Президент двічі запитує: „Чи правильною дорогою ми ідемо?” [4]. І кілька разів дає відповідь, прагнучи закріпити її у масовій свідомості: „Ми ідемо єдиною вірною дорогою”. Тобто той шлях розвитку суспільства, якого дотримується В. Ющенко, – єдино правильний і змінювати його, особливо у кризових ситуаціях (наприклад, під час парламентських виборів), не можна: „Я відкрию їм дорогу” [3].

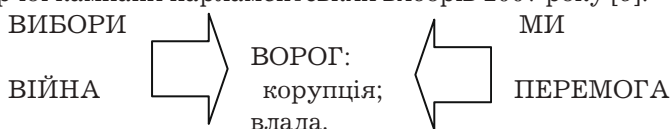
Негативну групу метафор складають війна і розкол.

Мета використання метафори війни у дискурсі В. Ющенка змінюється в залежності від етапів його перебування на посаді Президента. В цілому можна виокремити три завдання, які виконує ця метафора: 1) вказує на ворога. У дискурсі політиків ворог часто ідентичний винуватцю проблеми. Так, у недемократичному розвитку країни до „помаранчевої революції”, за дискурсом В. Ющенка, винні В. Янукович і Л. Кучма; 2) підкреслює значення перемоги. У цьому випадку метафора залучається не як механізм пропаганди (ми воюємо, боремося тощо), а для підсилення значимості успіхів (ми перемогли); 3) війна як спосіб політичної конкуренції. Метафора застосовується, коли політичне протистояння сягає максимального рівня (зазвичай під час політичного конфлікту чи виборів). Активний словник: „перемога”, „подвиг”, „світова війна”, „солдати”, „ветерани”, „воювати”, „армія”, „громадянська війна”, „полки”, „бій”, „кров”.

На першому етапі перебування на посаді Президента (2005 рік) В. Ющенко задіяв метафору війни стосовно свого конкурента на президентських виборах В. Януковича, аби пояснити низький рівень розвитку України політикою попереднього уряду, з наслідками якої В. Ющенко вимушений боротися (після 2004 року ця технологія застосовувалась кожним прем'єром, який звинувачував у кризі свого

попередника). В. Ющенко вказує на ворога у цій війні – В. Януковича, але не лише як політика-символа, але і як уособлення „допомаранчевої” влади: „режим Януковича – Кучми”; „є в цій країні таке явище, як Янукович”; „банда” [4]. Президент дає аксіологічну оцінку цього режиму: „Бо в тих хлопців у наметах (прихильників В. Януковича – прим. авт.) окрім горілки, нічого не було”; „По смітниках ми бачили пізно вночі, як там знаходилося дуже багато київських пенсіонерів, які шукали об’їдки з чужого столу” [4]. Тобто він характеризує наслідки правління В. Януковича як бідність („смітник”) та аморальність („горілка”).

На метафорі війни В. Ющенко будує свій агітаційний дискурс під час виборчої кампанії парламентських виборів 2007 року [5]:

Самі вибори В. Ющенко розглядає не як спортивні змагання (метафора спорту), в яких краще було би перемогти, але поразка не означає кінця кар’єри (гра з ненульовою сумою), а як війну, в якій гравець або виграє, або програє (гра з нульовою сумою). Отже гра з нульовою сумою в агітаційному дискурсі виражалась за допомогою метафори війни. Головним ворогом виступають не офіційні політичні опоненти „Нашої України – Народної Самооборони” (Партія регіонів), а існуюче зло у державі, яке при перемозі цього політичного блоку, як обіцяє Президент, буде ліквідоване. При цьому В. Ющенко вказує, що зло існує завдяки Партії регіонів, але не робить на цьому основний акцент. Зло, з яким ведеться війна, – це корупція („корупція роз’їдає державу”, „ми візьмемо корупцію за горло” [4; 5]) та нечесна влада. Президент створює симулякр того, що все населення України разом з ним бере участь у цій війні: „Я вірю, що переможе мудрість людей. Я знаю, що переможе український народ. Ми переможемо” [5]. Відтак конструюється ланцюжок: переможе український народ – ми переможемо. Займенник „ми” репрезентує весь український народ.

В іншому випадку В. Ющенко використовує метафору війни для створення образу сильного Президента. Вона використовується як в історичному сенсі („між двома світовими війнами”; „нищенням духовних святинь чужі імперії хотіли перетворити нашу землю на свою покірну окраїну”; „утверджували її потом і кров’ю”; „перемога над нацизмом”; „всенародний подвиг”; „дорогі ветерани, доблесні солдати, яким випало під різними прапорами воювати за Україну”; „ціна визволення”) – так і в особистому („раділи нашій перемозі”; „перемога свободи”; „так ми перемогли на Майдані. Так ми будемо перемагати і далі”). Ця метафора використовується не для створення образу спільного ворога чи як механізм передвиборчої кампанії. Вона з’являється, щоби створити симулякр перемоги (Друга світова війна виступає як найбільш міцний символ). Саме тому ключовим є слово „перемога”.

Метафора розколу залучається Президентом у двох випадках: для опису розколу нації після президентських виборів 2004 року та для засудження політичного плюралізму і боротьби за владу.

Досягнення єдності української нації – головне завдання, яке ставить перед собою Президент. Після протистояння двох таборів, що підтримували різних кандидатів у Президенти України на виборах 2004 року, представники політичних сил почали говорити про розкол у державі. В. Ющенко не уникає теми розколу і робить висновок, що спроба розколоти націю є наслідком поразки його опонентів: „Приїхали політичні аутсайтери, які шукали своє спасіння через розкол нації” [4]. Причинами і водночас символами розколу стають мова, релігія, історія: „Ви ж говорите різними мовами, у вас же різні конфесії, ви під іншими образами ходите”; „До якого храму б він не ходив”; „Коли б учасники і Великої Вітчизняної війни, і Повстанської армії подали одне одному руки” [3; 4; 5]. Те, що розкол став зрадою інтересів України і був викликаний штучно, свідчить такий символічний вираз: „У спину українській нації ще останнє жало втикнути” [4].

Президент використовує метафору розколу й при характеристиці політичної системи України. Політичні партії, кожна з яких є потенційним борцем за владу, В. Ющенко називає головною причиною поразок демократичних перетворень у країні. Ілюструючи цю свою тезу, він наводить історичну аналогію з гетьманськими часами: „боротьба гетьманів”; „розбрат і ворожнеча поміж національних демократичних сил” [5].

Нейтральну групу метафор складають „революція”, „театр”, „фаталізм”, „жінка”.

Метафора революції застосовується В. Ющенком для опису політичних подій в Україні під час другого туру президентських виборів 2004 року. Він, як і інші учасники Майдану, називає ці події „помаранчевою революцією”. Але, на відміну від Ю. Тимошенко, яка активно використовує цю назву, у дискурсі В. Ющенка вона звучить досить рідко – він віддає перевагу слову „Майдан”. (Для порівняння: у виступі у День свободи слова „революція” і „Майдан” з’являються відповідно 6 та 46 разів). „Майдан” стає не лише головним символом „помаранчевої революції”, але і її аксіологічним виміром („цінності, святості, ідеали Майдану”) [4].

Активний словник: „Майдан”, „революція”, „помаранчева”, „лицарі”.

Метафора театру має переконувати у щирості промовця („Без всяких масок, без всякого акторства”), а також надавати політичного значення елементам шоу („сцена”, „подіум”)[4].

В. Ющенко звертається до метафори жінки, коли говорить про Україну і хоче викликати патріотичні почуття: „любіть Україну”, „з любов’ю до своєї країни”, „Україна квітла”, „Україна у серці”. На ранньому етапі президентства за допомогою метафори жінки В. Ющенко висловлював емоції („надія”, „тривога”), що не властиво лідеру-чоловіку. У дискурсі

використовувалися слова „серце” і „квіти”: „З тих віків у наші серця прийшла впевненість”; „Истина ця відтоді живе у кожному українському серці”; „У наших серцях надія живе поруч з тривогою”; „Процвітання не приноситься на блюді”; „Шлях до процвітання не встелений квітами” [3].

Таким чином, у дискурсі В. Ющенка превалюють позитивні і нейтральні метафори. Головний образ у його виступах – образ України. Відтак найчастіше використовуються метафори батьківщини – „Україна”, „Русь-Україна”, „козак”, „Київ”, „Свята Софія”, „земля”, „наші великі предки”, „ясні зорі і тихі води”, „яблуко у Довженковому саду”, „калиновий гай”, „українська мова”, „нація”, „народ”, „батьківщина”, „держжава”, „єдність”. Образ України конструюється й за допомогою метафор родини („родина”, „батьки і діди”, „дерево”, „моя мама”) та дому („господар у власному домі”, „господарі України”). Таким чином, В. Ющенко уявляє Україну єдиним домом, у якому живе одна сім'я. А він є головою родини. Президент формує свої виступи навколо теми єдності (знову приклад з єдиним домом), а тому тема розколу є негативною для нього. Але Президент не говорить про розкол у суспільстві – він засуджує розкол серед політичних сил („гетьманська боротьба”).

Тему єдності українців Президент постійно підтверджує завдяки метафорам релігії („віра”, „Писання”, „молитва”, „князь Володимир”, „хрест”, „храм”, „янгол-охоронець”, „неопалима купина”, „образ”, „свята”, „Собор”) та фаталізму („доля”, „пророцтво”, „мрія”, „прокляття”).

Політичну боротьбу В. Ющенко описує за допомогою метафори війни („перемога”, „подвиг”, „світова війна”, „солдати”, „ветерани”, „воювати”, „армія”, „громадянська війна”, „полки”, „бій”, „кров”), але її акценти зміщуються в залежності від етапів його перебування на посаді Президента. Якщо у перші роки правління головним завданням метафори війни було вказати на ворога („режим Януковича – Кучми”), то в парламентській кампанії 2007 року головним месиджем етапу війни була безпосередньо перемога, а не процес боротьби з політичними опонентами. Навіть ворогом у цій війні більшою мірою виступало зло як явище без персоналізації.

Розвиток країни Президент описує метафорами шляху („дорога”, „шлях”, „крок”) та будівництва („підняти Україну з руїн”, „будувати”, „ліпити”).

У дискурсі В. Ющенка слабо виражений образ революції (на протипагу Ю. Тимошенко), хоча він використовує і цю метафору („Майдан”, „революція”, „помаранчева”, „лицарі”). Говорячи про зміни після 2004 року, В. Ющенко віддає перевагу словам „Майдан” (як події в країні та сукупності цінностей) і „свобода”, а не слову „революція”.

Література:

1. Барт Р. Сад, Фурье, Лойола. – М.: Праксин, 2007. – 256 с.

2. **Бурдые П.** Социология политики. - М.: „SOCIO-LOGOS”, 1993.
3. Виступ Президента України Віктора Ющенка на Майдані Незалежності 24 серпня 2005 року / <http://www.president.gov.ua>
4. Виступ Президента України у День Свободи на Майдані Незалежності (22 листопада 2005 року) / <http://www.president.gov.ua>
5. Виступ Президента України Віктора Ющенка на з'їзді блоку „Наша Україна – Народна Самооборона” (7 серпня 2007 року) / <http://www.president.gov.ua>
6. Виступ Президента України на урочистостях з нагоди Дня Соборності України (22 січня 2008 року) / <http://www.president.gov.ua>
7. **Головинський К.** „Експансіоніст” та „впливовий лідер”: політичні діячі в дзеркалі лінгвістично-психологічного аналізу // Нова політика. – 1998. – № 1. – С. 52 - 57.
8. **Данилов А.** Семиотический анализ выборов в Украине и России / <http://www.zvezda.ru/2000/03/09/semi.shtml>
9. **Ершова Г. Г.** Модель мира как информационное пространство // Семиотика. Хрестоматия / Под ред. Л. Л. Федоровой. – Москва: Изд-во Ипполитова, 2005. – С. 269 - 285.
10. **Лосев А.** Проблема символа и реалистическое искусство. – Москва: Искусство. – 1976. – 167 с.
11. **Лотман Ю.** Семиосфера. – СПб. – 2001. – 279 с.
12. **Моррис Ч.** Основания теории знаков // Семиотика. Сборник переводов / Под ред. Ю. С. Степанова. - М.: Радуга, 1982.
13. **Пирс Ч. С.** Избранные философские произведения. М.: Логос, 2000. – 448с.
14. **Савицька Л.** Дискурс помаранчевої революції // Критика. – 2005. – № 3. – С. 3 - 16.
15. **Соссюр Ф.** Труды по языкознанию // Семиотика. Хрестоматия / Под ред. Л. Л. Федоровой. – Москва: Изд-во Ипполитова, 2005. – С. 32 - 33.
16. **Есо U.** Towards a Semiotic Inquiry into the Television Message. Working Papers in Cultural Studies, 1972, 2. Pp. 103 - 121.